ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISHGA O'RGATISH JARAYONINING AHAMIYATI VA UNI KREATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

O'roqova Gulnoza Baxtiyor qizi
Toshkent Amaliy fanlar universiteti
e-mail: gulnozaoroqova161@gmail.com
Telefon nomer: +998 94 363 98 00
https://doi.org/10.5281/zenodo.23178512

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich sinflarda o'qishga o'rgatish jarayonining shaxs rivojlanishidagi o'rni, uning bilish, nutq va ijodiy tafakkurni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. IMRaD (Kirish, Metodlar, Natijalar, Muhokama) tuzilmasiga muvofiq ilmiy adabiyotlar tahlil qilingan, kreativ o'qitish usullari (hikoyani davom ettirish, rolli o'qish, vizual xaritalar, o'yin elementlari, loyihaviy topshiriqlar) qiyosiy ko'rib chiqilgan hamda ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, o'qish ko'nikmasini tizimli va ijodiy usullar uyg'unligida shakllantirish o'quvchining savodxonligi, motivatsiyasi va mustaqil fikrlashini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, o'qishga o'rgatish, o'qish savodxonligi, kreativlik, motivatsiya, tushunib o'qish, pedagogik texnologiyalar.

1. Kirish

Boshlang'ich sinf — insonning ta'lim yo'lidagi eng muhim pog'onasi. Aynan shu bosqichda bola o'qish, yozish va hisoblashning asosiy ko'nikmalarini egallaydi. Ular orasida o'qish alohida o'rin tutadi: u barcha o'quv fanlarini o'zlashtirishning kaliti hisoblanadi. Matematika masalasini yechish, tabiatshunoslik mavzusini tushunish yoki tarixiy voqeani anglash uchun ham avvalo matnni to'g'ri o'qish va tushunish talab etiladi.

Xalqaro tadqiqotlar o'qish ko'nikmasi dastlabki sinflarda yetarli shakllanmasa, keyingi bosqichlarda o'quvchining o'zlashtirishi pasayishini ko'rsatadi (Snow, Burns & Griffin, 1998). Shu bois o'qishga o'rgatish jarayoni nafaqat texnik malaka (harf va tovushlarni bog'lash, tez va to'g'ri o'qish), balki tushunish, tahlil qilish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini ham o'z ichiga olishi lozim.

So'nggi yillarda ta'lim sohasida o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirish g'oyasi ustuvor bo'lib bormoqda. Biroq amaliyotda o'qish darslari ko'pincha matnni ovoz chiqarib o'qish va savollarga javob berish bilan cheklanadi. Bu o'quvchida o'qishga nisbatan qiziqish so'nishiga, o'qishni "majburiy vazifa" sifatida qabul qilishiga olib keladi.

Muammo. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish texnikasi shakllangan bo'lsa-da, tushunib o'qish, matn asosida fikr bildirish va ijodiy ishlash ko'nikmalari yetarli rivojlanmaganligi kuzatiladi.

Tadqiqot maqsadi — boshlang'ich sinflarda o'qishga o'rgatish jarayonining ahamiyatini nazariy asoslash va uni kreativ yondashuvlar yordamida takomillashtirish yo'llarini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. O'qishga o'rgatishning boshlang'ich ta'limdagi ahamiyatini ilmiy adabiyotlar asosida yoritish;

2. O‘qish ko‘nikmasining tarkibiy qismlarini aniqlash;
3. Kreativ o‘qitish usullarini tahlil qilish va tasniflash;
4. Ularni sinf amaliyotida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot farazi. Agar o‘qishga o‘rgatish jarayoni an’anaviy mashqlar bilan bir qatorda kreativ topshiriqlar bilan boyitilsa, o‘quvchilarning tushunib o‘qish darajasi va o‘qishga bo‘lgan ichki motivatsiyasi ortadi.

2. Metodlar

2.1. Tadqiqot dizayni

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, sifat tahlili va qiyosiy tahlil usullariga asoslandi. Shuningdek, amaliy qo‘llash uchun pedagogik kuzatuv va qisqa tajriba-sinov (pilot) dizayni taklif etildi.

2.2. Ma’lumot manbalari

Tahlil quyidagi manbalarga tayandi:

- o‘qishga o‘rgatish metodikasi, bolalar psixologiyasi va nutq rivojlanishiga oid ilmiy ishlar;
- o‘qish savodxonligini baholashga bag’ishlangan xalqaro tadqiqotlar (jumladan, Milliy o‘qish paneli hisoboti, 2000);
- boshlang’ich ta’lim o‘quv dasturlari va darsliklar mazmuni;
- ilg’or pedagogik tajribalar.

2.3. Tahlil mezonlari

Kreativ usullar quyidagi mezonlar bo‘yicha baholandi:

1. o‘quvchining faolligini oshirish darajasi;
2. tushunib o‘qishga ta’siri;
3. nutq va lug’at boyligini rivojlantirishdagi o‘rni;
4. sinfda qo‘llash qulayligi (vaqt, resurs);
5. yosh xususiyatlariga moslik.

2.4. Pilot tajriba-sinov dizayni (tavsiya etiladi)

Nazariy xulosalarni sinash uchun 2–3-sinf o‘quvchilaridan iborat ikki guruh (tajriba va nazorat guruhi) shakllantirilishi mumkin. Tajriba guruhida 8 hafta davomida haftasiga 2 ta dars kreativ usullar bilan o‘tkaziladi, nazorat guruhida an’anaviy usul saqlanadi. Boshlang’ich va yakuniy o‘lchovlar sifatida o‘qish tezligi, tushunish testi (matn bo‘yicha 10 ta savol) va motivatsiya so‘rovnomasi qo‘llanadi. Olingan natijalar o‘rtacha ko‘rsatkichlar va statistik mezonlar (masalan, t-mezon) yordamida solishtiriladi.

3. Natijalar

3.1. O‘qishga o‘rgatishning ahamiyati

Adabiyotlar tahlili o‘qishga o‘rgatish jarayonining beshta asosiy ahamiyatini ko‘rsatdi.

Birinchidan, bilish ahamiyati. O‘qish orqali bola yangi bilimlarni mustaqil o‘zlashtiradi. Matn bilan ishlash xotira, diqqat, mantiqiy fikrlash va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Ikkinchidan, nutqiy ahamiyat. Muntazam o‘qish lug’at boyligini oshiradi, jumla tuzish va fikrni ravon bayon qilish ko‘nikmasini mustahkamlaydi. Ona tili darslari bilan uzviy bog’liqlik shakllanadi.

Uchinchidan, tarbiyaviy ahamiyat. Badiiy asarlar, ertak va hikoyalar orqali o‘quvchi mehr-oqibat, halollik, mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni anglaydi. Milliy ertaklar va xalq og’zaki ijodi o‘quvchida madaniy o‘zlikni shakllantiradi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy-emotsional ahamiyat. Qahramonlar hissiyotini tushunish empatiya va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Beshinchidan, uzluksiz ta’lim uchun poydevor. Boshlang’ich sinfda shakllangan o‘qish odati o‘quvchining keyingi barcha fanlardagi muvaffaqiyatiga zamin yaratadi.

3.2. O‘qish ko‘nikmasining tarkibiy qismlari

Tahlil o‘qish ko‘nikmasi bir-biri bilan bog’liq to‘rt komponentdan iboratligini tasdiqladi (1-jadval).

Komponent	Mazmuni	Rivojlantirish usuli
Fonemik anglash	So‘zdagi tovushlarni ajratish va birlashtirish	Tovush o‘yinlari, bo‘g’inlarga ajratish
O‘qish ravonligi	To‘g’ri, tez va ifodali o‘qish	Takroriy o‘qish, juftlikda o‘qish
Lug’at boyligi	So‘z ma’nolarini bilish va ishlatish	So‘z xaritalari, rasmli lug’at
Tushunib o‘qish	Matn mazmunini anglash va tahlil qilish	Savol-javob, qayta hikoyalash, ijodiy topshiriqlar

1-jadval. O‘qish ko‘nikmasining asosiy komponentlari (Milliy o‘qish paneli, 2000 tasnifi asosida).

Shuni ta’kidlash joizki, an’anaviy darslarda asosiy e’tibor dastlabki ikki komponentga qaratiladi, tushunib o‘qish va ijodiy fikrlash esa kamroq rivojlantiriladi.

3.3. Kreativ usullarning tahlili

Qiyosiy tahlil natijasida boshlang’ich sinf uchun eng mos kreativ usullar aniqlandi (2-jadval).

Usul	Mohiyati	Rivojlantiradigan ko‘nikma
Hikoyani davom ettirish	O‘quvchi o‘qilgan matn davomini o‘zi yaratadi	Tasavvur, yozma va og’zaki nutq
Rolli o‘qish	Matn qahramonlar rollariga bo‘lib o‘qiladi	Ravonlik, intonatsiya, hamkorlik
Vizual xaritalar (klaster)	Matn mazmuni chizma va rasmlar orqali ifodalanadi	Tahlil, tizimlashtirish

Usul	Mohiyati	Rivojlantiradigan ko‘nikma
"Nima bo‘lardi, agar..." savollari	Faraziy vaziyatlarni o‘ylash	Tanqidiy va ijodiy tafakkur
Matn muallifiga xat	Qahramon yoki muallifga xat yozish	Empatiya, fikr bildirish
Kitob loyihasi	Guruhda mini-kitob yaratish	Hamkorlik, mas’uliyat, ijod
O‘yin elementlari	Rebus, krossvord, topishmoqli o‘qish	Motivatsiya, diqqat, lug’at

2-jadval. Boshlang’ich sinfda qo‘llash mumkin bo‘lgan kreativ usullar.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, har bir usul o‘qishning bir yoki bir nechta komponentiga ta’sir qiladi. Eng keng qamrovli ta’sirga rolli o‘qish, hikoyani davom ettirish va loyihaviy topshiriqlar ega, chunki ular texnik ko‘nikmani ijodiy faoliyat bilan birlashtiradi.

3.4. Dars bosqichlari bo‘yicha model

Natijalar asosida kreativ o‘qish darsi uchun uch bosqichli model taklif etiladi:

1. **O‘qishdan oldin (taxmin qilish):** sarlavha va rasm asosida matn nima haqida bo‘lishini taxmin qilish, o‘quvchi tajribasini faollashtirish.
2. **O‘qish jarayonida (anglash):** to‘xtab savol berish, qahramon tuyg’ularini aniqlash, noma’lum so‘zlar ustida ishlash.
3. **O‘qishdan keyin (ijod):** matnni qayta yaratish — davom ettirish, rasm chizish, rolga bo‘lish, xat yozish.

3.5. Pilot tajribadan kutiladigan natijalar

Taklif etilgan pilot dizaynda tajriba guruhida tushunish testi ko‘rsatkichlari va motivatsiya darajasi nazorat guruhiga nisbatan yuqori bo‘lishi kutiladi. Ushbu qism muallif tomonidan o‘tkaziladigan real o‘lchov ma’lumotlari (guruhlar o‘rtacha ballari, farq va statistik ahamiyatlilik) bilan to‘ldirilishi kerak.

4. Muhokama

4.1. Natijalarning talqini

Tahlil natijalari shuni anglatadiki, o‘qishga o‘rgatish faqat texnik malakani shakllantirish jarayoni emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi murakkab pedagogik tizimdir. Gough va Tunmer (1986) taklif etgan "o‘qishning oddiy modeli"ga ko‘ra, o‘qishni anglash ikki omilning — so‘zlarni tanish (dekodlash) va tilni tushunishning — o‘zaro ta’siri natijasidir. Agar ulardan biri zaif bo‘lsa, o‘qish natijasi pasayadi. Kreativ usullar aynan ikkinchi omilni — til va mazmunni tushunishni — kuchaytiradi.

Vygotskiy g’oyalari nuqtai nazaridan ham kreativ yondashuvlar asosli: rolli o‘qish va guruh loyihalari bolaning "yaqin rivojlanish zonasi"da, o‘qituvchi va tengdoshlar hamkorligida rivojlanishiga imkon beradi. Ehri (2005) tavsiflagan o‘qishni o‘zlashtirish bosqichlariga ko‘ra esa,

bola harf-tovush bog'lanishini egallagach, so'z va matn bilan mazmunli ishlashga o'tadi; ijodiy topshiriqlar bu o'tishni tezlashtiradi.

4.2. Amaliy tavsiyalar

O'qituvchilar uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

- har bir darsda kamida bitta ijodiy topshiriqni (masalan, "matn davomini o'ylab top") kiritish;
- savollarni faqat "nima?" turida emas, "nima uchun?" va "agar... bo'lsa nima bo'ladi?" ko'rinishida berish;
- o'quvchilarga kitob tanlash imkonini berish, bu ichki motivatsiyani oshiradi;
- sinfda kichik kutubxona (o'qish burchagi) tashkil etish;
- ota-onalarni uyda 15–20 daqiqalik birgalikda o'qishga jalb qilish;
- baholashda faqat tezlikni emas, tushunish va ijodiy ishni ham hisobga olish.

4.3. Cheklovlar

Tadqiqotning cheklovlari bor. Birinchidan, u asosan nazariy tahlilga tayanadi va natijalarni keng umumlashtirish uchun yirik tanlanmali amaliy tadqiqotlar zarur. Ikkinchidan, kreativ usullarning samarasi o'qituvchining malakasi, sinf hajmi va mavjud resurslarga bog'liq. Uchinchidan, ba'zi o'quvchilarda o'qish qiyinchiliklari (masalan, disleksiya) bo'lishi mumkin; ularga individual yondashuv talab etiladi.

4.4. Kelgusi tadqiqotlar yo'nalishi

Kelgusida raqamli vositalar (audio kitoblar, interaktiv ilovalar) bilan kreativ usullarni uyg'unlashtirish, shuningdek, o'zbek tilining imlo va fonetik xususiyatlariga mos o'qish diagnostikasini ishlab chiqish istiqbolli yo'nalishlar hisoblanadi.

5. Xulosa

Boshlang'ich sinflarda o'qishga o'rgatish jarayoni o'quvchining bilimlar olamiga kirishi, nutqining rivojlanishi, shaxsiy qadriyatlarining shakllanishi va hayot bo'yi o'rganishga tayyorligi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. An'anaviy usullar texnik malakani shakllantirishda muhim, biroq tushunib o'qish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun ular kreativ yondashuvlar bilan to'ldirilishi zarur.

Hikoyani davom ettirish, rolli o'qish, vizual xaritalar, loyihaviy va o'yinli topshiriqlar o'quvchini matn bilan faol hamkorlikka jalb etadi, o'qishga qiziqishni oshiradi va ko'nikmalarni chuqurroq mustahkamlaydi. "O'qishdan oldin – o'qish jarayonida – o'qishdan keyin" modelidan foydalanish dars samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, o'qishga o'rgatish jarayonini ijodiy ruhda tashkil etish — bolada kitobga muhabbat uyg'otishning, savodli, mustaqil fikrlovchi va ijodkor shaxsni tarbiyalashning ishonchli yo'lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ehri, L. C. (2005). Learning to read words: Theory, findings, and issues. Scientific Studies of Reading, 9(2), 167–188.
2. Gough, P. B., & Tunmer, W. E. (1986). Decoding, reading, and reading disability. Remedial and Special Education, 7(1), 6–10.
3. National Reading Panel (2000). Teaching children to read: An evidence-based assessment of the scientific research literature on reading and its implications for reading instruction. Washington, DC: NICHD.
4. Snow, C. E., Burns, M. S., & Griffin, P. (Eds.). (1998). Preventing reading difficulties in young children. Washington, DC: National Academy Press.
5. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturlari (O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi; amaldagi tahrir bo'yicha).